

ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΠΟΛΙΤΙΚΕΣ ΣΕ ΚΡΙΣΗ ΚΑΙ Ο ΡΟΛΟΣ ΤΩΝ ΤΟΠΙΚΩΝ ΘΕΣΜΩΝ: Η ΠΕΡΙΠΤΩΣΗ ΤΗΣ Μ. ΒΡΕΤΑΝΙΑΣ.

Ηλίας Γεωργαντάς. Πολιτικός Επιστήμων Παντείου Πανεπιστημίου, M.A. Sussex.

1. Εισαγωγικά

Υπάρχει η ρήση ότι η τοπική αυτοδιοίκηση χτίστηκε στις αποχετεύσεις. Αν αυτό λέγεται για την τοπική αυτοδιοίκηση του 19ου αιώνα τότε τί θα μπορούσε να εκφράσει το χαρακτήρα της στη μεταπολεμική περίοδο μέχρι τη δεκαετία του ογδόντα; Θεωρείται σχεδόν δεδομένο ότι στη μεταπολεμική περίοδο το τοπικό κράτος έγινε ο βασικός εκφραστής των πολιτικών πρόνοιας στα πλαίσια μιας αναδιανομής εξουσίας. Τουλάχιστον σε ότι αφορούσε συγκεκριμένες λειτουργίες κοινωνικής αναπαραγωγής όπως η παροχή στέγης, κοινωνικής ασφάλισης, εκπαίδευσης και υγείας (Cockburn, 1977; Corrigan, 1979). Στην περίπτωση της Μ. Βρετανίας το κράτος ευημερίας συγκροτήθηκε μέσα από καθεστώς συνεργασίας κράτους και αυτοδιοίκησης όπου κυρίως το κράτος αντλούσε πόρους και η αυτοδιοίκηση τους δαπανούσε μέσα από ένα αρκετά σύνθετο πλαίσιο ρυθμίσεων και γραφειοκρατικών ελέγχων.

Ωστόσο η σύνδεση του τοπικού κράτους με τις πολιτικές πρόνοιας δεν ήταν ποτέ ούτε ασφαλής ούτε και δεδομένη. Βασικό στοιχείο αυτής της σύνδεσης ήταν οι συνθήκες κάτω από τις οποίες η σύνδεση φορολογίας και εισοδηματικής αναδιανομής διαμεσολαβούνταν πολιτικά. Ετσι στις τρεις πρώτες δεκαετίες μετά τον πόλεμο εμφανίζεται μια ιδιόμορφη άρθρωση κοινωνικών και πολιτικών μηχανισμών. Η πολιτική αποκέντρωση συνδυάζεται με μια διττού χαρακτήρα αναδιανομή. Αναδιανομή προς τα χαμηλότερα κοινωνικά στρώματα και ταυτόχρονα προς χαμηλότερα επίπεδα διακυβέρνησης. Με δύο λόγια μια συνδυασμένη χρήση κοινωνικής και χωρικής αναδιανομής όπου οι κοινωνικοί στόχοι διατυπώνονται σε ανάμειξη με στόχους οικονομικής ανάπτυξης.

Το τοπικό κράτος μεταμορφώνεται στο βασικό πολιτικό υποκείμενο που εκφράζει και ενσαρκώνει ένα εθνικό καθεστώς κοινωνικής δικαιοσύνης. Αν και το εθνικό σχέδιο ανάπτυξης προκύπτει και διατυπώνεται κεντρικά το τοπικό κράτος παρέχει τους απαραίτητους μηχανισμούς ασφαλείας για τα ανεπιθύμητα πλην αναπόφευκτα αποτελέσματα της διαδικασίας ανάπτυξης. Από την άλλη πλευρά οι αναδιανεμητικές πολιτικές θεωρούνται αναπτυξιακές πολιτικές που συμβάλλουν στις συνθήκες κερδοφορίας του κεφαλαίου και αυξάνουν το βαθμό κινητικότητας της εργατικής δύναμης μέσω της μείωσης των χωρικών ανισοτήτων και διαφοροποιήσεων.

Το συναινετικό καθεστώς προσφοράς υπηρεσιών πρόνοιας είναι και μια διαδικασία αποσυνάρτησης από πατερναλιστικές εργασιακές σχέσεις που στην ουσία αποκλείουν κοινωνικές ομάδες πολύ ευρύτερες από αυτές που προστατεύουν. Ετσι στη μακρά πορεία συγκρότησης του κράτους ευημερίας - που ξεκινάει πολύ νωρίτερα από τον τελευταίο πόλεμο - το πρόβλημα της κατασκευής μιας γενικής πλατφόρμας προστασίας αλλά και προαγωγής του ευρύτερου κοινωνικού συμφέροντος είναι διαρκώς στο προσκήνιο της συζήτησης (Fraser, 1973). Η έννοια που σταθερά στηρίζει αυτή τη στρατηγική είναι η ιδιότητα του πολίτη και των ίσων δικαιωμάτων που απορρέουν από αυτή.

Όμως αυτή η στρατηγική μπορεί να εξελίσσεται κάτω από δύο σημαντικές συνθήκες. Πρώτον προϋποθέτει ένα ισχυρό πλαίσιο άσκησης εθνικών πολιτικών στην παγκόσμια σκηνή. Το σύνηθες αποτέλεσμα είναι ένα προστατευτικό καθεστώς για τη δεδομένη εθνική οικονομία (ποσοτώσεις, δασμοί, κ.λπ.) και από την άλλη πλευρά μια επιθετική πολιτική στο διεθνές επίπεδο που πιέζει για το άνοιγμα άλλων εθνικών οικονομιών (Doherty, 1989; Mohun, 1989). Δεύτερον η ομαλή λειτουργία αυτής της στρατηγικής διακινδυνεύεται σε περιόδους μακροοικονομικής ασυνέχειας και κρίσεων όπου το αίτημα της αναδιανομής χάνει τον αναπτυξιακό του δυναμισμό και υποχωρεί σε όφελος απλών κριτηρίων κερδοφορίας.

Ένα από τα αποτελέσματα αυτής της κρίσης ερμηνείας του ρόλου των πολιτικών πρόνοιας είναι η μετατόπιση της έμφασης προς τον καταναλωτικό χαρακτήρα τους. Η αξιολόγησή τους παύει να προκύπτει από την εξέταση των μακροοικονομικών επιπτώσεων - π.χ. στην ενεργό ζήτηση, στο εισόδημα κ.τ.λ. - και στη θέση του μπαίνει μια εξέταση του προφίλ της κατανάλωσης. Η έμφαση στην καταναλωτική διάσταση τείνει να αποπολιτικοποιεί τη συζήτηση για το δικαίωμα στην πρόνοια αφού τέτοια δικαιώματα έχουν ιστορικά συγκροτηθεί κάτω από συνθήκες πλήρους απασχόλησης και στη βάση της συμμετοχής στην παραγωγική διαδικασία. Έτσι η δικαιολόγηση ενός συστήματος παροχών στη βάση ατομικών καταναλωτικών αναγκών χάνει τον κοινωνικό της χαρακτήρα και ίσως αναιρεί τις ίδιες τις αρχές πάνω στις οποίες είχε θεσπιστεί.

Αυτό χαρακτηρίζει τις πολιτικές και ιδεολογικές μετατοπίσεις που παρατηρήθηκαν στη δεκαετία του ογδόντα σε πολλές χώρες αλλά με ιδιαίτερη σφοδρότητα στη Βρετανία κάτω από συνθήκες διαρκούς και σταθερής ανεργίας (Hall, 1988). Η διάβρωση του δικαιώματος στην εργασία συνιστά το βασικό άξονα αναπροσδιορισμού των πολιτικών ευημερίας και ίσως ένα μελλοντικό πεδίο σύγκρουσης και αντιπαράθεσης όπου οι τοπικοί θεσμοί θα μπορούσαν πιθανά να παίξουν σημαντικό ρόλο.

Σε ό,τι αφορά την περίπτωση της Βρετανίας και το συγκεκριμένο καθεστώς διαχείρισης που ονομάζεται Θατσερισμός θα ήταν λάθος να περιοριστεί η συζήτηση στο συγκεκριμένο ιστορικό πλαίσιο απομονώνοντας την προσπάθεια ερμηνείας σε ένα φαινόμενο που υποθετικά περικλείει όλες τις απαντήσεις. Οποιαδήποτε πλαισιακή ερμηνεία θα συνιστούσε άρνηση των αντιθέσεων που προκύπτουν στην πολιτική διαδικασία ακόμη και στις πιο αυταρχικές της μορφές όπως αυτή του Θατσερισμού. Επίσης θα αγνοούσε στοιχεία ιστορικής εξέλιξης προσδίδοντας στην πολιτική βούληση μια αυτονόητη και αναγκαία ύπαρξη, ερμηνευτικά απομονωμένη από τις κοινωνικές διαδικασίες (πρβλ. τις θέσεις των Hall, 1988 και Jessop, 1988).

Πολύ συχνά η κριτική του Θατσερισμού λανθασμένα θεωρείται και επαρκής πολιτική υπεράσπιση του κράτους ευημερίας και στοιχειοθέτηση του ρόλου του. Το πρόβλημα παραμένει ότι οποιαδήποτε κριτική του Θατσερισμού είναι αδύνατη χωρίς μια κριτική του κράτους ευημερίας και ακόμη περισσότερο μια κριτική του κράτους εν γένει. Είναι γεγονός ότι το κράτος ευημερίας κατέχει μια μάλλον προνομιακή θέση στην ούτως ή άλλως προβληματική περιοχή της θεωρίας για το κράτος. Με δύο λόγια υπάρχει και ποιός είναι άραγε ο λόγος που δικαιολογεί μια μεταχείριση του κράτους πρόνοιας διαφορετική από άλλες μορφές κρατικής παρέμβασης;

2. Η Κρίση του Παλιού Μοντέλου Ανάπτυξης.

Είναι αλήθεια ότι η συρρίκνωση του κράτους πρόνοιας συνέβη παράλληλα με τη μείωση της αυτονομίας του τοπικού κράτους στο βαθμό που οι αλληλεξαρτήσεις μεταξύ των δύο δεν επέτρεπαν μια ξεχωριστή αντιμετώπιση (Boddy & Fudge, 1981). Ωστόσο θα ήταν λάθος να πει κανείς ότι η δεκαετία του ογδόντα είναι η περίοδος όπου το κράτος πρόνοιας και οι τοπικοί θεσμοί διαλύονται ή εξαφανίζονται - αν και αυτό το σενάριο έχει ξακάθαρα προταθεί από εξτρεμιστές της Νέας Δεξιάς. Αυτό που στην πραγματικότητα συνέβη ήταν μια συνολική δεξιά - ριζοσπαστική αναθεώρηση του ρόλου του κράτους και των σχέσεων του με την κοινωνία που όμως πάντα αναγκαζόταν να προσαρμοστεί στις εκάστοτε συνθήκες εφαρμογής (Stoker, 1989).

Το μεγάλο πρόβλημα της δεξιάς - ριζοσπαστικής διακυβέρνησης ήταν οι ίδιοι οι θεσμοί που επέλεξε να χρησιμοποιήσει αυταρχικά και η εργαλειακή αντίληψη που είχε για την κοινωνία. Το καλύτερο παράδειγμα εδώ είναι η αυταρχική αντίληψη για την αγορά ως προνομακού - μοναδικού χώρου κοινωνικής συγκρότησης που εμφανίζεται σαν η άριστη πολιτική αρχή οργάνωσης της κοινωνίας. Το πρόβλημα που εδώ συνεχώς προκύπτει έγκειται στην επιβολή φιλελεύθερων αρχών που προϋποθέτουν τη συναίνεση των δρώντων σε εξατομικευμένη βάση για την εξασφάλιση της συνέχειας στην αλυσίδα του ανταλλακτικού πράττειν. Αυτή η βασική αντίφαση ήταν η βασικότερη δυσκολία που αντιμετώπισε η Νέα Δεξιά διαχείριση στη δεκαετία του ογδόντα.

Οι νεοσυντηρητικές πολιτικές της περασμένης δεκαετίας πολλά οφείλουν στα αποτελέσματα της δημοσιονομικής κρίσης του κράτους της δεκαετίας του εβδομήντα. Από την άλλη πλευρά η κρίση αυτή έγινε σύντομα και κρίση ολόκληρου του εθνικού πλαισίου διαπραγμάτευσης που στήριζε τις κορπορατιστικές πολιτικές αυτής της περιόδου (Cawson, 1982). Ας δούμε αυτά τα δύο φαινόμενα ξεχωριστά.

Η μεταπολεμική περίοδος χαρακτηρίζεται από ένα συγκεκριμένο μοντέλο οικονομικής ανάπτυξης όπου το κράτος παίζει σημαντικότατο ρόλο μέσα από τις παρεμβατικές του πολιτικές. Ωστόσο ο ορίζοντας αυτών των πολιτικών είναι στενά εθνικός, δηλαδή πρόκειται για ένα εθνικό σχέδιο ανάπτυξης που σα στόχο έχει την προστασία της εθνικής ευημερίας όπως κι αν αυτή εννοείται. Στο μοντέλο αυτό η έννοια της συνεργασίας περιορίζεται εντός των εθνικών συνόρων ενώ αντίθετα η έννοια του ανταγωνισμού οργανώνει το διεθνές οικονομικό επίπεδο. Έτσι το κράτος κρατάει στα χέρια του το πανίσχυρο όπλο της εξωτερικής πολιτικής και νομιμοποιείται σαν ο προστάτης των εθνικών συμφερόντων στην παγκόσμια σκηνή. Το αποτέλεσμα είναι ένα καθεστώς προστασίας των οικονομικών δραστηριοτήτων στο εσωτερικό όπου στην καλύτερη περίπτωση ο ανταγωνισμός περιορίζεται μεταξύ εθνικών επιχειρήσεων ούτως ώστε να βελτιώνεται η διεθνής ανταγωνιστικότητα της οικονομίας.

Σε αυτό το πλαίσιο το κράτος παίζει έναν τριπλό ρόλο. Πρώτον ασκεί αναπτυξιακή πολιτική μέσω της φορολογίας και του προϋπολογισμού. Δεύτερον εγγυάται την εφαρμογή ενός θεσμικού πλαισίου ρυθμίσεων που σκοπό έχει την εξασφάλιση της ομαλής αναπαραγωγής των κοινωνικών σχέσεων, π.χ. εργασιακές σχέσεις, τιμές κ.τ.λ. Τρίτον αναλαμβάνει το ίδιο την προσφορά συγκεκριμένων υπηρεσιών, π.χ. υγεία, εκπαίδευση ή και την παραγωγή αγαθών όπως π.χ. ενέργεια και συνεπώς ενεργεί και σαν εργοδότης. Οι χωρικές πολιτικές του κράτους σε αυτή την περίοδο εσπάζονται στο περιφερειακό επίπεδο και διαμεσολαβούνται κυρίως μέσα από την ευχέρειά του να κάνει το ίδιο επενδύσεις σε τομείς - κλειδιά της οικονομίας, π.χ. παραγωγή άνθρακα, χάλυβα κ.τ.λ. όπως επίσης και στην προσφορά υποδομής. Το βασικό όφελος στο οποίο προσθλέπει είναι αφενός η δημιουργία θέσεων εργασίας και αφετέρου η

προσέλκυση ιδιωτικού κεφαλαίου που απαιτεί χωροθετική πρόσβαση στο νέο περιφερειακό καταμερισμό της εργασίας.

Από το 1973 και μετά το μοντέλο αυτό καταρρέει κάτω από την πίεση των πολλαπλασιαστικών αποτελεσμάτων της πετρελαϊκής κρίσης. Η κατάρρευση των διεθνών αγορών κατέστησε αδύνατη την κερδοφόρα λειτουργία της εθνικής οικονομίας και συνεπώς ανείρεσε και τους μηχανισμούς της εσωτερικής ζήτησης πάνω στους οποίους στηριζόταν όχι η κερδοφορία του ιδιωτικού κεφαλαίου αλλά πολύ σημαντικότερο το μοντέλο αναδιανομής και η συγκράτηση της ανεργίας. Μέχρι τότε είναι αλήθεια ότι η κυβερνητική οικονομική πολιτική χρησιμοποιούσε τον πληθωρισμό και την ανεργία σαν τα δύο κύρια μέσα αποτροπής των κρίσεων αυξάνοντας τότε το ένα και τότε το άλλο.

Από τη δεκαετία του εβδομήντα και μετά τα δύο αυτά μεγέθη παύουν να είναι αντιστρόφως ανάλογα και έτσι παραμένουν και τα δύο σε υψηλά επίπεδα αφήνοντας την οικονομία σε μια μάλλον μόνιμη κατάσταση στασιμότητας. Η άσχημη κατάσταση των οικονομικών του κράτους μπορεί μερικώς να αποδοθεί στην υποχώρηση της φορολογικής του βάσης αλλά βασικά στον πολλαπλασιασμό των αναγκών ευημερίας που σε φάσεις κρίσης αποκαλύπτονται στις πραγματικές τους διαστάσεις και ξεπερνούν τα όρια μιας σοσιαλδημοκρατικού τύπου διαχείρισης των κοινωνικών σχέσεων. Το αποτέλεσμα της κρίσης ήταν η κατίσχυση πολιτικών που απέβλεπαν στενά στον έλεγχο της προσφοράς - ζήτησης χρήματος και πίστης. Τέτοιες μονεταριστικές πολιτικές είχαν πολύ σημαντικές επιπτώσεις πάνω στον τρόπο προσφοράς των διαφορετικών υπηρεσιών πρόνοιας όπως θα δούμε παρακάτω.

Στη Βρετανία η κρίση παίρνει τη μορφή έντονης αποβιομηχάνισης και αναδιάρθρωσης της οικονομίας γύρω από την προσφορά υπηρεσιών (Massey & Meegan, 1982; Lash & Urry, 1987). Η ανάπτυξη που σημειώθηκε στη δεκαετία του ογδόντα δε χαρακτηρίζεται από δημιουργία νέων θέσεων εργασίας και στους τομείς των υπηρεσιών η απασχόληση σε μερική ή προσωρινή βάση και με χαμηλούς μισθούς είναι μάλλον ο κανόνας. Χωρικά η αναδιάρθρωση εκφράζεται σαν μια τάση αποκέντρωσης από τα παραδοσιακά βιομηχανικά - μητροπολιτικά κέντρα προς μικρού ή μεσαίου μεγέθους πόλεις χωρίς ιδιαίτερη παράδοση. Ο στόχος μάλλον είναι η αξιοποίηση φτηνής και άφθονης εργατικής δύναμης - κυρίως δε γυναικείας - χωρίς ιστορία συνδικαλιστικών διεκδικήσεων (Massey 1984; Morgan & Sayer, 1987).

Ένα από τα αποτελέσματα της χρονίζουσας ανεργίας ήταν ακριβώς το σπάσιμο των δεσμεύσεων του κεφαλαίου απέναντι στην εργασία όπως αυτές εκφράζονταν μέσα από τους θεσμούς των εθνικών συλλογικών διαπραγματεύσεων. Οι συλλογικές διαπραγματεύσεις με τη σειρά τους ακολουθούν την πορεία των εξελίξεων και σταδιακά αντικαθίστανται από διαπραγματεύσεις σε τοπικό επίπεδο. Το φαινόμενο αυτό μπορεί κάλλιστα να ιδωθεί σαν μια διαδικασία επέκτασης των αγορών εργασίας σε μια χωρικά αποκεντρωμένη και μάλλον πολυδιασπασμένη βάση που συμβαίνει παράλληλα με μια διαδικασία αύξησης της συγκεντρωποίησης του κεφαλαίου. Τα νέα αυτά χωροθετικά σχήματα καθιστούν το υπάρχον σύστημα παροχής κοινωνικών υπηρεσιών μάλλον άστοχο και δεν το αντικαθιστούν με ένα νέο.

3. Κρίση και Απορύθμιση του Θεσμικού Πλαισίου των Κοινωνικών Σχέσεων.

Το ρεύμα προς νέες αγορές εργασίας και κατοικίας δεν συνοδεύεται από μια ανάλογη μετακίνηση - αναδιοργάνωση του συστήματος πρόνοιας. Σαν αποτέλεσμα προκύπτει πρόβλημα πρόσβασης για ορισμένα νέα στρώματα εργαζομένων σε συγκεκριμένες περιοχές

που έχουν μείνει έξω από το διοικητικό χάρτη του κράτους πρόνοιας. Δεδομένης της δραματικής αύξησης συμμετοχής των γυναικών (κυρίως παντρεμένων) στο συνολικό εργατικό δυναμικό το αποτέλεσμα είναι η όξυνση των ανισοτήτων και η χειροτέρευση του καταμερισμού εργασίας ανάμεσα στα φύλα. Τέλος όλο το σύστημα των κοινωνικών υπηρεσιών χάνει το δυναμισμό του και συνειδητά αφήνεται να απαρχαιωθεί και να ταυτιστεί με τις χειρότερες ποιότητες της κρίσης όπως για παράδειγμα τα πληγμένα από τη φτώχεια παραδοσιακά βιομηχανικά κέντρα και τους μόνιμα ανέργους που έχουν παγιδευτεί σε αυτά (Curtis, 1989; Johnson, 1990).

Το παράδοξο εδώ είναι ότι οι τάσεις τοπικοποίησης - αποκεντρωσης των οικονομικών δραστηριοτήτων συνοδεύτηκαν από αντίρροπες δυνάμεις στο πολιτικό επίπεδο. Στο παρελθόν οι κοινωνικές πολιτικές απέρρεαν από ένα εθνικό πλαίσιο πολιτικής διαπραγμάτευσης και ύστερα εξειδικεύονταν τοπικά στη βάση των διαφορετικών αναγκών της κάθε περιοχής ούτως ώστε να επιτυγχάνεται μια σχετικά ορθολογική κατανομή των πόρων. Στη δεκαετία του ογδόντα συμβαίνει το αντίθετο: μέσω ενός πιο σύνθετου καταμερισμού της εργασίας οι κοινωνικές ανάγκες απορρέουν πολύ διαφοροποιημένα σε τοπικό επίπεδο αλλά παραμένουν όμως πολιτικά ανέκφραστες στο βαθμό που το κεντρικό κράτος είναι αυτό που αποφασίζει τον τρόπο εξυπηρέτησής τους. Έτσι στο πολιτικό επίπεδο παρατηρείται μια ασυνέχεια όπου οι εξουσίες του τοπικού κράτους συρρικνώνονται σημαντικά, συχνά δε και η χρηματοδότησή τους. Αυτό φαίνεται καθαρά στη μεταβαλλόμενη σύνθεση των πόρων της αυτοδιοίκησης.

1. Προς τα τέλη του ογδόντα η τοπική αυτοδιοίκηση εισπράττει πολύ περισσότερα από το κεντρικό κράτος και πολύ λιγότερα από ίδιες πηγές σε σχέση με το 1981. Συνολικά τα έσοδά της παραμένουν σχετικά σταθερά αν και οι κοινωνικές ανάγκες πολλαπλασιάζονται με πολύ ταχύτερο ρυθμό (Newton & Karrao, 1985).

2. Η διάβρωση των δαπανών όμως αλλάζει ριζικά με βασικότερο θύμα τα στεγαστικά προγράμματα τα οποία τείνουν προς εξαφάνιση (Forrest & Murie, 1988).

3. Επίσης πολύ σημαντική είναι η μεταβολή της σχέσης ανάμεσα σε δαπάνες κεφαλαίου και τρέχουσες δαπάνες προς όφελος των δευτέρων.

4. Οι έλεγχοι που ασκεί το κεντρικό κράτος στα οικονομικά της αυτοδιοίκησης εντείνονται σημαντικά και σε ορισμένες περιπτώσεις έφτασαν μέχρι σημείου ποινικών κυρώσεων στα στελέχη εκείνων των δήμων που παραβίασαν τις κεντρικές νηρεκτιβές (Duncan & Goodwin, 1988).

Η κρίση των κοινωνικών πολιτικών μπορεί από την άλλη πλευρά να ιδωθεί και σαν αποτέλεσμα της αποδυνάμωσης του εθνικού κράτους και των πολιτικών του στην παγκόσμια σκηνή. Το φαινόμενο αυτό δεν αντιφάσκει καθόλου με την προαναφερθείσα τάση σκληρότερου ελέγχου των τοπικών θεσμών από το κεντρικό κράτος. Τα δύο αυτά προτοσές μπορούν και συνυπάρχουν και μάλλον εκφράζουν μια ευρύτερη γεωπολιτική μετατόπιση του πεδίου αντιπαράθεσης σε κοινωνικά υποσύνολα καθώς η καπιταλιστική συσσώρευση γενικεύεται μέσα από τακτικές εξειδικεύσεις και έξω από τα παραδοσιακά θεσμικά πλαίσια ρυθμίσεων. Καθώς οι οικονομικές δομές ολοκληρώνονται σε παγκόσμιο επίπεδο οι πολιτικές δομές και οι στρατηγικές ανάπτυξης τείνουν να τοπικοποιούνται όλο και περισσότερο (Swyngedouw, 1989). Πρόκειται για μια διαδικασία όπου η μορφική σχέση οικονομικού και πολιτικού επαναδιατυπώνεται μέσα από μια νέα διαπραγμάτευση ασύμπτωτων ως τώρα σφαιρών δικαιοδοσίας.

Άμεσο αποτέλεσμα της τοπικοποίησης των στρατηγικών ανάπτυξης είναι η υποχώρηση και αποδυνάμωση του εθνικού πλαισίου διαπραγμάτευσης των κοινωνικών πολιτικών καθώς ο δια-τοπικός ανταγωνισμός παίρνει όλο και οξύτερες μορφές. Ειδικά σε μια περίοδο ανάπτυξης που διαφέρει ποιοτικά από τις προηγούμενες κατά το ότι: 1. δημιουργεί λίγες νέες

θέσεις απασχόλησης σε μια όλο και περισσότερο πολωμένη αγορά εργασίας και 2. οι μισθοί παύουν να θεωρούνται συστατικό της συνολικής ζήτησης αλλά μόνο σαν κόστος παραγωγής που πρέπει να περιοριστεί. Έτσι ο αυστηρότερος έλεγχος από το κέντρο μπορεί να ερμηνευθεί σαν μια προσπάθεια επιβολής ανώτατων ορίων δαπανών ενώ οι τάσεις τοπικοποίησης λειτουργούν παραπληρωματικά αφού ναι μεν επιφέρουν ένα βαθμό διαφοροποίησης αλλά ο οποίος λειτουργεί επιτρεπτικά προς τα κάτω - για παράδειγμα ποιός ΟΤΑ θα προσφέρει προσδιορισμένες από το κέντρο υπηρεσίες με το μικρότερο κόστος για τον φορολογούμενο. Η σε ό,τι αφορά την ενθάρρυνση εγκατάστασης νέων εταιριών ποιός ΟΤΑ θα προσφέρει τα περισσότερα κίνητρα στο μικρότερο για την επιχείρηση κόστος.

Από την άλλη πλευρά η τοπικοποίηση των στρατηγικών ανάπτυξης δε σημαίνει ότι οι τοπικοί θεσμοί κατανάγκη ισχυροποιούνται σε βάρος του κεντρικού κράτους. Τουναντίον οι διαδικασίες τοπικοποίησης έχουν τις περισσότερες φορές επιφέρει αποδυνάμωση των τοπικών θεσμικών πλαισίων ρύθμισης της οικονομικής δραστηριότητας και του εθνικού συστήματος προστασίας της εργατικής δύναμης. Πολύ συχνά δε το σενάριο της τοπικοποίησης απορρέει από νεοφιλελεύθερες στρατηγικές απορύθμισης του εθνικού πλαισίου διαπραγμάτευσης και των δεσμεύσεων που απορρέουν από αυτό σε τοπικό επίπεδο. Έτσι οι διαδικασίες τοπικοποίησης δεν θα έπρεπε να ιδωθούν σαν διαδικασίες αποκέντρωσης αλλά μάλλον σαν διαδικασίες απορύθμισης. Στη θέση των παλιών τοπικών θεσμών μπαίνουν νέες θεσμικές μορφές που εξυπηρετούν αυτή τη στρατηγική αποδυνάμωσης του ρυθμιστικού πλαισίου. Τα νέα αυτά όργανα συνήθως είναι μη εκλεγμένα, διορισμένα από το κεντρικό κράτος, έχουν πολύ συγκεκριμένη αποστολή, λειτουργούν με ένα βαθμό αυτονομίας από το κέντρο, διέπονται από προνομιακό καθεστώς κινήτρων, υπόκεινται σε ελάχιστους θεσμικούς ελέγχους, έχουν στη διάθεσή τους μεγάλες ποσότητες χρήματος και τέλος λειτουργούν εντός πολύ συγκεκριμένων περιοχών παράλληλα και συχνά σε σύγκρουση με τις τοπικές αρχές. Τέτοια παραδείγματα είναι οι εταιρείες αστικής ανάπτυξης (UDC), οι ζώνες ελεύθερου εμπορίου (FEZ) και οι οργανισμοί ανάπτυξης περιφερειών (π.χ. Scottish Development Agency). Το βασικό τους χαρακτηριστικό έγκειται στην αποσύνδεση του αναπτυξιακού τους ρόλου από κοινωνικά κριτήρια και αιτήματα και τη θεσμική εξασφάλιση της μη ανάμιξης της τοπικής αυτοδιοίκησης στο έργο τους (Brindley κ.α. 1989; Ambrose, 1986).

Γενικά η κρίση των κοινωνικών πολιτικών είναι στενά δεμένη με μια πορεία μείωσης του πολιτικού ορίζοντα του τοπικού κράτους και του ελέγχου που ασκούσε πάνω στην παροχή κοινωνικών υπηρεσιών. Η νομοθεσία που επέτρεψε και ως ένα βαθμό ενθάρρυνε αυτή την πορεία είναι πλούσια και ενδιαφέρουσα. Κινείται δε πάνω σε δύο βασικούς άξονες. Πρώτον επιτρέπει τη μονομερή αποχώρηση από την πολιτική και διοικητική δομή της ΤΑ μονάδων παροχής υπηρεσιών - π.χ. ένα σχολείο, ένα νοσοκομείο ή ένα συγκρότημα εργατικών πολυκατοικιών (το λεγόμενο *opting out*). Δεύτερον ενθαρρύνει τέτοιες αποφάσεις - λεκτικά μέσω του τύπου αλλά και μέσα από ένα ισχυρό σύστημα παροχών και κινήτρων. Τρίτον υποχρεώνει την ΤΑ να ανοίξει την αρκετά σημαντική αγορά υπηρεσιών που ελέγχει στον ιδιωτικό ανταγωνισμό μέσω μιας διαδικασίας προσφορών (*compulsory competitive tendering*). Τέταρτον ορισμένες από τις υπηρεσίες (π.χ. υγεία) αναδιοργανώνονται σε υπερτοπικό, περιφερειακό επίπεδο όπου ο ρόλος της ΤΑ περιορίζεται δραστικά σε αυτόν του απλού μέλους και σε άλλες περιπτώσεις ήδη περιφερειοποιημένες υπηρεσίες τελικά ιδιωτικοποιούνται ολοσχερώς όπως για παράδειγμα η ύδρευση. Έτσι έχουμε να κάνουμε με ένα σύνολο πολιτικών τακτικών που σκοπό έχουν να παρουσιάσουν την κάθε περίπτωση σαν ειδική και ξεχωριστή και επίσης να πείσουν ότι πίσω από τις αναδιοργανώσεις αυτές δεν υπάρχει καμιά πολιτική υστεροβουλία αλλά ό,τι γίνεται απορρέει από μια έννοια συμφέροντος του καταναλωτή.

Σαν αποτέλεσμα οι τοπικές πολιτικές στη διάρκεια της δεκαετίας του ογδόντα αναπροσδιορίζονται στη βάση μεταβαλλόμενων πολιτικών συμμαχιών και συνασπισμών. Οι μεταβολές αυτές υπογραμμίζουν την υποχώρηση αναδιανεμητικών κριτηρίων ως αποτελεσματικών μηχανισμών κατανομής των πόρων στην κοινωνία. Η μετατόπιση αυτή επιφέρει ένα νέο κοινωνικό προσδιορισμό της έννοιας της αποτελεσματικότητας, όπου τα αναδιανεμητικά αιτήματα θγαίνουν από την ατζέντα όχι σαν αποτέλεσμα μιας νέας κοινωνικής διαπραγμάτευσης αλλά επειδή δεν απορρέουν από τους νέους προσδιορισμούς της κοινωνικής αποτελεσματικότητας. Βέβαια η ήδη προβληματική αναδιανομή οξύνεται ακόμη περισσότερο αλλά όχι τόσο πολύ που να μην εξασφαλίζει μια ικανοποιητική κοινοβουλευτική πλειοψηφία. Ο ρόλος της ΤΑ περιορίζεται στην παροχή κάποιων στοιχειωδών υπηρεσιών και η νομομοποίησή της εξαρτάται από το πόσο αποτελεσματική είναι στη διαχείρισή της. Το στυλ διαχείρισης γίνεται ο αποφασιστικός παράγοντας των τοπικών πολιτικών. Ετσι η ΤΑ υιοθετεί ένα ιδιωτικό-οικονομικό στυλ διαχείρισης στη βάση λεπτομερών ελέγχων αξιολόγησης και αποτελεσματικότητας από το κεντρικό κράτος.

Ωστόσο η αποτελεσματικότητα αυτή σα σκοπό μάλλον έχει την εξοικονόμηση πόρων σε ένα γενικότερο κλίμα λιτότητας. Αυτό φαίνεται καθαρά από τον τρόπο με τον οποίο τα κριτήρια αποτελεσματικότητας αποφασίζονται και εφαρμόζονται και από τις διαδικασίες αξιολόγησης της ΤΑ. Ετσι οι αξιολογήσεις αυτές δεν ξεκινούν από ένα δεδομένο ελάχιστο επίπεδο υπηρεσιών που προσδιορίζεται από κάποιες κοινωνικές ανάγκες αλλά από ένα δεδομένο μέγιστο ποσό χρηματικής δαπάνης (Kaser, 1988). Στην πράξη αυτό μπορεί να σημαίνει χειροτέρευση της ποιότητας των προσφερόμενων υπηρεσιών και άρα μάλλον μια κοινωνική αναποτελεσματικότητα στη διαχείριση των πόρων.

4. Αξονες Μετατόπισης της Πολιτικής Παρέμβασης.

Οι κοινωνικές πολιτικές αναπροσδιορίζονται σε σχέση με τρία αλληλοεξαρτώμενα κριτήρια:

1. τη μεταφορά όλο και περισσότερων πόρων από το δημόσιο στον ιδιωτικό τομέα της οικονομίας.
2. τη μεταμόρφωση των κοινωνικών δαπανών σε μέσα άσκησης νομοματικής πολιτικής.
3. τη μετατόπιση από πολιτικές που στοχεύουν στη διαχείριση της ζήτησης σε πολιτικές μορφές που παρεμβαίνουν στους μηχανισμούς προσφοράς.

Ένα από τα βασικότερα χαρακτηριστικά της νεοφιλελεύθερης διαχείρισης του κράτους ευημερίας είναι η δραστική περικοπή των δαπανών κεφαλαίου και η σχετική αύξηση των τρεχουσών δαπανών. Η αύξηση των τελευταίων με βάρος των πρώτων δεν ισοφαρίζει τις απώλειες στο συνολικό επίπεδο παροχών και είναι οριακή με την έννοια ότι εκφράζει τις πολλαπλασιαζόμενες ανάγκες για πρόνοια. Το σημαντικό σημείο εδώ είναι η τάση ρευστοποίησης του κράτους ευημερίας. Οι λόγοι πίσω από τέτοιες πολιτικές έχουν περισσότερο να κάνουν με τους τρόπους άσκησης της νομοματικής και πιστωτικής πολιτικής στη δεκαετία του ογδόντα. Οι κοινωνικές δαπάνες ενσωματώνονται στους μηχανισμούς ελέγχου της προσφοράς χρήματος και της τιμής του στη χρηματαγορά.

Παράλληλα σε ένα καθεστώς δαπανών σαν κι αυτό γίνεται δυνατός ο αυστηρότερος έλεγχος των οικονομικών της ΤΑ και του ρόλου της γενικότερα σε σχέση με τις κρατικές πολιτικές. Ακόμη οι τρέχουσες δαπάνες τείνουν να μειώνουν την αδράνεια των κρατικών δαπανών και την τάση τους να μένουν σταθερές σε περιόδους κρίσης, και όχι μόνο επειδή

πληθωρίζονται αλλά και επειδή η υποχώρηση του πλαισίου εργασιακών δικαιωμάτων επιτρέπει αυταρχικές λύσεις όπως απολύσεις και μειωμένα ωράρια εργασίας. Ως αποτέλεσμα οι κρατικές δαπάνες συνειδητά πλέον συνδέονται με τους μηχανισμούς της αγοράς και τις διακυμάνσεις της και ο σταθεροποιητικός τους χαρακτήρας περιορίζεται σημαντικά - απευθείας ανάλογα με τη μείωση των δαπανών κεφαλαίου.

Στο επίπεδο των τοπικών θεσμών αυτή η τάση εκφράζεται μέσα από την επιβολή στενότερων και αυστηρότερων κριτηρίων για το τι σημαίνει τοπική αρμοδιότητα και του πως καθορίζονται τα επίπεδα δαπανών. Έτσι ο καθορισμός της αρχής του *ultra vires* στενεύει περισσότερο και η παρουσία των διοικητικών μηχανισμών γίνεται όλο και πιο αποφασιστική - π.χ. εγκύκλιοι, υπουργικές αποφάσεις κ.λπ. Τα επίπεδα δαπανών ορίζονται με λεπτομέρεια από το κέντρο και η υπέρβασή τους μπορεί να έχει σαν συνέπεια μια θέση στη μαύρη λίστα των σπάταλων δήμων που οδηγεί σε διάφορες μορφές δημοσιονομικής τιμωρίας και επίσης σε εκλογική δυσφήμιση. Η εισαγωγή του κεφαλικού φόρου επέτεινε αυτή τη δημοσιονομική πειθαρχία στο βαθμό που κάθε επιπλέον δαπάνη πέραν των κυβερνητικών οδηγιών πρέπει να χρηματοδοτείται αποκλειστικά και μόνο από τοπικούς πόρους. Με αυτά τα μέσα η ΤΑ υπόκειται σε εξωτερικούς πολιτικο-διοικητικούς ελέγχους που καθόλου δεν προκύπτουν από μια φιλελεύθερη λογική αγοράς.

Πολλοί δήμοι αφελώς επιχειρήσαν να προσομοιωθούν με μια λογική αγοράς μόνο για να ανακαλύψουν σύντομα ότι άλλοι κανόνες ίσχυαν για αυτούς και άλλοι για τα καθαρόαιμα υποκείμενα της αγοράς (Harvey, 1989).

Παραδείγματος χάριν μόνο το 50% των εσόδων από πωλήσεις δημοτικής περιουσίας μπορούσαν να δαπανήσουν. Άλλο παράδειγμα είναι ότι στη δημοπράτηση δημοτικών υπηρεσιών - π.χ. οδοκαθαρισμός - το προσωπικό του δήμου μπορεί να υποβάλλει προσφορά αλλά δεν μπορεί να κάνει πράγματα που κάθε ιδιωτική επιχείρηση θεωρεί απαραίτητα: δεν μπορεί να λειτουργήσει με χρέος - και ποιά ιδιωτική επιχείρηση δε λειτουργεί με χρέος στα πρώτα χρόνια της λειτουργίας της; Δεν μπορεί να επιδοτηθεί από άλλα τμήματα του δήμου - πολλές ιδιωτικές επιχειρήσεις για προφανείς λόγους συντηρούν μη κερδοφόρα τμήματα μεταφέροντας πόρους από τα κερδοφόρα. Ειδικά οι πωλήσεις γης όπου βασίστηκε ο σχεδιασμός των προγραμμάτων πολλών δήμων αποδείχθηκε τόσο αναξιόπιστος όσο κερδοσκοπικός είναι ο τρόπος με τον οποίο λειτουργεί η αγορά γης. Έτσι τα οικονομικά πολλών δήμων που είχαν βασιστεί στις τεχνητά υψηλές τιμές γης που επικράτησαν στα μέσα της περασμένης δεκαετίας είναι σήμερα σε βαθιά κρίση λόγω της πρόσφατης κατάρρευσης της κτηματαγοράς (για πιο λεπτομερή παρουσίαση βλ. Walsh, 1989; Stewart, 1989a).

Καθώς η λογική της κρατικής παρέμβασης χάνει το συστηματικό της χαρακτήρα έτσι και ο εφοδιασμός της κοινωνίας με υπηρεσίες πρόνοιας παρουσιάζεται πολυδιασπασμένος και χωρίς ενότητα. Στην καρδιά του προβλήματος αυτού θρίσκεται ο επαναπροσδιορισμός της έννοιας του πολίτη και της σύνδεσης πολιτικών και κοινωνικών δικαιωμάτων. Οι μεταβολές που παρατηρήθηκαν στη δεκαετία του '80 υπογραμμίζουν τον μη αυτόνοτο χαρακτήρα της σύνδεσης αυτής και την ένταση των κοινωνικών αποκλεισμών που απορρέουν από την αποσύνδεσή τους.

Στο βαθμό που η ιδιότητα του πολίτη αναπροσδιορίζεται μέσω μιας νέας αντίληψης που απορρέει από δικαιώματα ατομικής ιδιοκτησίας, η γενικότητα της σχέσης κοινωνικό κράτος - πολίτης υποχωρεί σε όφελος ειδικότερα προσδιορισμένων ευέλικτων μορφών παροχής. Στη θέση του δικαιούχου μπαίνει ο καταναλωτής και η ημι-εμπορευματική σχέση που τον συνδέει με τον εκάστοτε φορέα παροχής. Σκοπός του αναπροσδιορισμού αυτού είναι μάλλον η προσομοίωση του δημόσιου τομέα με τον τρόπο λειτουργίας και τα κριτήρια απόφασης του ιδιωτικού.

Σαν αποτέλεσμα της εισαγωγής ιδιωτικο-οικονομικών κριτηρίων λειτουργίας ως μέσων απόφασης η θεσμοποιημένη σχέση τοπικών θεσμών και κοινωνικού κράτους διαθρώνεται στο βαθμό που η κοινωνική δαπάνη αποσυνδέεται από το αρχικό της περιεχόμενο και θεωρείται ως ημι-ιδιωτική κατανάλωση. Παράλληλα υποχωρεί το εύρος των αναδιανεμητικών αιτημάτων, τόσο των καθαρά κοινωνικών όσο και των χωρικών, και η κρατική παρέμβαση μεταλλάσσεται σε κρατικό έλεγχο πειθαρχικού τύπου.

Η κρίση των κοινωνικών πολιτικών μπορεί λογικά να συνδεθεί με τις τάσεις επανασυγκέντρωσης της λειτουργίας του προϋπολογισμού σε κεντρικό επίπεδο και την παράλληλη εντατικοποίηση των διαδικασιών ελέγχου των τοπικών δαπανών. Αυτό συμβάλλει στην ενίσχυση των τοπικών πολυμορφιών και της θεσμικής πολυδιάσπασης και μάλλον ευνοεί το σχηματισμό συγκριτικών πλεονεκτημάτων ανάμεσα αλλά και μέσα σε γεωγραφικές ενότητες. Στις τάσεις αυτές το τοπικό κράτος αντιδρά υιοθετώντας ένα συντονιστικό ρόλο σε αναφορά με άλλα θεσμικά υποκείμενα με τα οποία θεωρεί ότι είναι δυνατό να ανατρέψει τους συσχετισμούς δύναμης μέσω νέου τύπου πολιτικών συμμαχιών και συνασπισμών εξουσίας. Οι προσπάθειες αυτές συχνά προσανατολίζονται στον εντοπισμό νέων πεδίων δραστηριότητας που διαφεύγουν τους ελεγκτικούς μηχανισμούς του κεντρικού κράτους και όπου τα περιθώρια ευχέρειας είναι πολύ ευρύτερα - για παράδειγμα τουρισμός, πολιτιστικά, αναψυχή - και όπου η έννοια του χρήστη μπορεί να προσδιοριστεί ανεξάρτητα από τις ανάγκες που καθορίζουν την προσφορά της συγκεκριμένης υπηρεσίας (πρβλ. την άποψη του Stewart, 1989b).

5. Αντί Συμπεράσματος.

Ο όρος κοινωνικές πολιτικές υπονοεί μια εξειδίκευση στο επίπεδο των θεσμών που σκοπό έχει τη διεύρυνση της κοινωνικής ευημερίας σε βαθμό που να επιτρέπει την αναπαραγωγή των ίδιων των θεσμών που την προστατεύουν. Ωστόσο μια τέτοιου τύπου κατανόηση των κοινωνικών πολιτικών σαν προνομαϊκού χώρου υλοποίησης βασικών αρχών κοινωνικής δικαιοσύνης μάλλον υπερεκτιμά το ρόλο και τα όρια παρέμβασης των θεσμών σε πεδία κοινωνικών σχέσεων που συγκροτούνται σε κοινωνίες αγοράς. Από την άλλη πλευρά η απομόνωση των κοινωνικών πολιτικών τείνει να υποεκτιμά τη συμβολή άλλων μορφών παρέμβασης στο γενικό επίπεδο ευημερίας. Για παράδειγμα μια αποτελεσματική πολιτική απασχόλησης, κατάρτισης ή επενδύσεων ενδέχεται να έχει πολύ πιο σοβαρά και μακροπρόθεσμα αποτελέσματα σε σχέση με αυτού καθαυτού πολιτικές πρόνοιες.

Ακόμη η απομονωμένη ανάλυση των πολιτικών πρόνοιες αγνοεί το ενδεχόμενο δημιουργίας νέων κοινωνικών ανισοτήτων σαν αποτέλεσμα της χρόνιας εξάρτησης σταθερών τμημάτων του πληθυσμού από ένα απαρχαιωμένο σύστημα κοινωνικών παροχών που χειροτερεύει την κοινωνική τους θέση μέσω του περιορισμού των κοινωνικών πρακτικών τους και του αποκλεισμού τους από την απασχόληση. Δεδομένης της χωρικής ανισότητας στην κατανομή των κοινωνικών παροχών λόγω των χωρικών εκφάνσεων της κρίσης, σε περιόδους περικοπών των κοινωνικών δαπανών οι πολιτικές πρόνοιες ενδέχεται να εντείνουν τις ήδη οξείες ανισότητες ανάμεσα σε περιοχές με οικονομικό δυναμισμό και περιοχές όπου σημαντικό τμήμα του εισοδήματος προέρχεται από τις κοινωνικές δαπάνες.

Τέλος πρέπει να σημειωθεί ότι βασικό χαρακτηριστικό ενός καθεστώτος κοινωνικών παροχών είναι ότι προϋποθέτει την περιχαράκωσή του σε αναφορά με τις κοινωνικές ομάδες που προστατεύει. Το πλαίσιο αυτό στην περίπτωση που εξετάζουμε βασίστηκε σε μια έννοια

εθνικού συμφέροντος με ισχυρή συναίνεση που ουσιαστικά απέκλειε τόσες κοινωνικές ομάδες όσες συμπεριλάμβανε. Η διάσταση του αποκλεισμού είναι σημαντική προϋπόθεση λειτουργίας των παραδοσιακών, σοσιαλδημοκρατικών κοινωνικών πολιτικών και ουσιαστικός λόγος για την κρίση τους.

Αν λοιπόν ο στόχος είναι η παρέμβαση στις κοινωνικο-οικονομικές διαδικασίες οι πολιτικές ευημερίας δεν πρέπει να κατανοούνται ξέχωρα από τις πολιτικές ανάπτυξης στο σύνολό τους. Σε αυτό το πλαίσιο οι κοινωνικές πολιτικές θα πρέπει να υπεισέρχονται σαν ασφαλιστικοί μηχανισμοί σε περιόδους αναπροσαρμογής και που εξυπηρετούν ευρύτερους στόχους που δίνουν έμφαση στην εξασφάλιση εισοδήματος και απασχόλησης για όλα τα παραγωγικά στρώματα του πληθυσμού κάτω από καθεστώς κοινωνικής δικαιοσύνης. Και όχι σαν δυσφημιστικός μηχανισμός που επιβάλλει μια σκληρή πειθαρχία και μια βίαια κοινωνική ειρήνευση. Χρειάζεται λοιπόν μια διεύρυνση του περιεχομένου των κοινωνικών πολιτικών και ένας προσανατολισμός σε κρίσιμα, στρατηγικά σημεία της οικονομικής παραγωγής σε μια χωρικά ετερογενή αλλά και σφαιρική βάση.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Ambrose, P. (1986) *Whatever Happened to Planning?*, London: Methuen.
- Boddy, M. & Fudge, C. (eds) (1981) *The Local State: Theory and Practice*, Bristol: SAUS.
- Brindley, T. et al (1989) *Remaking Planning: The Politics of Urban Change in the Thatcher Years*, London: Unwin Hyman.
- Cawson, A. (1982) *Corporatism and Welfare*, London: Heinemann.
- Cockburn, C. (1977) *The Local State. Management of Cities and People*, London: Pluto.
- Corrigan, P. (1979) "The Local State: the struggle for democracy", in *Marxism Today*, July, pp. 203-9.
- Curtis, S. (1989) *The Geography of Public Welfare Provision*, London: Routledge.
- Doherty, J. (1989) "Britain in a changing international system", in A. Cochrane & J. Anderson (eds), *Politics in Transition*, London: Sage.
- Duncan, S. & Goodwin, M. (1988) *The Local State and Uneven Development*, Cambridge: Polity.
- Forrest, R. & Murie, A.S. (1988) *Selling the Welfare State: The Privatisation of Public Housing*, London: Routledge.
- Fraser, D. (1973) *The Evolution of the British Welfare State*, London: Macmillan.
- Hall, S. (1988) *The Hard Road to Renewal. Thatcherism and the Crisis of the Left*, London: Verso.
- Harvey, D. (1989) "From managerialism to entrepreneurialism: the transformation in urban governance in late capitalism", in *Geografiska Annaler*, 71B(1), pp. 3-17.
- Jessop, B. et al (1988) *Thatcherism: A Tale of Two Nations*, Cambridge: Polity.
- Johnson, N. (1990) *Reconstructing the Welfare State: A Decade of Change, 1980-1990*, New York: Harvester Wheatsheaf.
- Kaser, G. (1988) "Value for money in the public services", in *Capital and Class*, 36.
- Lash, S. & Urry, J. (1987) *The End of Organised Capitalism*, Cambridge: Polity.
- Massey, D. & Meegan, R. (1982) *The Anatomy of Job Loss*, London: Methuen.
- Massey, D. (1984) *Spatial Divisions of Labour. Social Structures and the Geography of Production*. London: Macmillan.

- Mohun, S. (1989) *"Continuity and change in state economic intervention"*, in A. Cochrane & J. Anderson (eds), *Politics in Transition*, London: Sage.
- Morgan, K. & Sayer, A. (1987) *Microcircuits of Capital: "sunrise" Industry and Uneven Development*. Cambridge: Polity.
- Newton, K. & Karran, T.J. (1985) *The Politics of Local Expenditure*, London: Macmillan.
- Stewart, J. (1989a) *"The changing organisation and management of local authorities"*, in J. Stewart & G. Stoker (eds) *The Future of Social Government*, London: Macmillan.
- Stewart, J. (1989b) *"A future for local authorities as community government"*, in J. Stewart & G. Stoker (eds) *The Future of Local Government*, London: Macmillan.
- Stoker, G. (1989) *"Creating a local government for a Post-Fordist society: the Thatcherite project"*, in J. Stewart & G. Stoker (eds) *The Future of Local Government*, London: Macmillan.
- Swungedouw, E. (1989) *"The heart of the place: the resurrection of locality in an age of hyperspace"*, in *Geografiska Annaler*, 71B (1), pp. 31-41.
- Walsh, K. (1989) *"Competition and service in local government"*, in J. Stewart & G. Stoker (eds) *The Future of Local Government*, London: Macmillan.